

І.С.Попович,

кандидат психологічних наук,

доцент, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту

Херсонського державного університету

e-mail: igorpopovych76@gmail.com

Роль соціальних очікувань особистості у формуванні громадянської компетентності

Впродовж останніх десятиріч наша держава розвивається в умовах постійного реформування, що охопило всі сфери суспільного життя: політику, економіку, культуру, ідеологію, освіту і науку. Якісно нова соціально-психологічна ситуація, що склалася у професійній підготовці молодих спеціалістів, зумовлена складністю та суперечністю перебігу процесів політичного, економічного, суспільного і духовного життя. Для розв'язання актуальних проблем сьогодення, які ставить перед вузами, середніми спеціальними закладами освіти та професійно-технічними училищами держава, важливим є питання розвитку національної освіти, спроможної забезпечити Україну високоосвіченими, інтелектуальними, соціально зрілими та творчо спрямованими фахівцями, компетентними спеціалістами середньої ланки та кваліфікованими робітниками. Нашій державі потрібні не просто дипломовані фахівці, а психологічно компетентні професіонали, здатні спільно з групою розв'язувати завдання, прогнозувати перебіг подій, вміти миттєво реагувати на зміни сьогодення, оперативно діяти в екстремальних ситуаціях, впроваджувати інноваційні, прогресивні технології.

У контексті цих завдань закономірним є посилення уваги сучасної освіти до вивчення соціально-психологічної теорії, дослідження суб'єктивної реальності людини. Особливе місце в цих дослідженнях посідають соціальні очікування, що здійснюють інтеграційний та регулятивний вплив на змістові характеристики міжособистісної взаємодії. Проблема оптимізації соціальних очікувань в міжособистісній взаємодії у навчальній групі набула особливої актуальності в умовах демократичних перетворень, що відбуваються в Україні. Очікування випускників середніх та неповно середніх загальноосвітніх шкільних закладів іноді не збігаються з реаліями взаємин у навчальних групах вузів, середніх спеціальних закладів і професійно-технічних училищ. Вони готують фахівців вузької спеціалізації та мають

чітко регламентований статут, що, породжує додаткові конфлікти, невідповідність між очікуваним та реальним перебігом подій зокрема та результатом в цілому. Окрім того, демократичне суспільство висуває нові вимоги до комунікативних вмінь фахівців, їх толерантності, здатності до саморегуляції, громадянської компетентності, які розвиваються та формуються у тому числі й через оптимізацію соціальних очікувань особистості.

Під громадянською компетентністю розуміємо оволодіння особистістю необхідними знаннями про громадянське суспільство, громадянську свідомість та самосвідомість, громадянську спрямованість, прийняття демократичних ідеалів та цінностей, наявність духовного розвитку особистості. Ці складові – зінтегровані національною культурою і здатні трансформуватися, сприйматися і переживатися як особистісні. Усвідомлення належності до національної спільноти є важливою потребою громадянина держави, що відображається у сформованості дійового ставлення до духовних та матеріальних цінностей нації, наявності національних ідеалів, національної ідентифікації. Громадянська компетентність є особистісним і суспільно-ціннісним утворенням, що визначає майбутній духовний розвиток громадянина.

Магістральні напрямки вивчення психологічних закономірностей розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості були накреслені відомим українським психологом, засновником української психологічної школи з проблем національної самосвідомості у громадянському становленні особистості – професором Мирославом Боришевським [1; 2]. Варто зазначити, що психологічні механізми формування громадянської свідомості та громадянських якостей особистості також розроблялися такими вченими, як М.Алексєєва, В.Антоненко, В.Васютинський, Н.Володарська, О.Пенькова, Л.Пилипенко, Т.Яблонська та ін.

У низці психологічних теорій особистості актуальним є дихотомічний поділ ознак, за якими визначається психологічна дійсність особистості, зокрема: інтернальність / екстернальність, інтеріоризація / екстеріоризація, інтерналізація / екстерналізація та ін. У основу розгляду вкладаються внутрішні та зовнішні чинники досліджуваного феномену. Громадянська компетентність у цьому контексті не є виключенням. Зазвичай інтернальні чинники пов'язані з реалізацією базових потреб, з досягненням поставленої мети, духовним розвитком, вдосконаленням особистості, її

соціальними очікуваннями. А екстернальні чинники визначають вплив на розвиток особистості з боку культури, соціальних очікувань соціуму. Ми не дарма віднесли соціальні очікування до двох груп чинників. Адже вважаємо, що соціальні очікування особистості є активною складовою розвитку громадянської компетентності, а соціальні очікування соціуму носять здебільшого вже сформовані взірці та штампи, на які особистість орієнтується і меншою мірою може впливати.

Під соціальними очікуваннями розуміємо процес психічної регуляції поведінки особистості, що забезпечується когнітивною, емоційною, поведінковою готовністю до попереднього перебігу подій. Безумовно, соціальні очікування особистості – це складне психологічне утворення, зміст якого залежить від рівня розвитку людини, її індивідуально-психологічних особливостей, від її складових самосвідомості: самооцінки, домагань, рефлексивності, а також таких складних інтегрованих форм самосвідомості як образ Я та Я-концепція.

Щоб пізнати глибинну сутність соціальних очікувань, як базового психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості, важливого чинника формування громадянської компетентності, необхідно зазначити такі вихідні положення:

- соціальні очікування особистості є соціально-психологічним утворенням, породженим структурно-змістовою цілісністю «Я»;
- структурно-змістова цілісність «Я» не може існувати поза соціальним середовищем, поза соціально-психологічною реальністю, поза таким соціальним утворенням, як «не-Я»;
- структурно-змістова цілісність «Я» перебуває у діалектичному зв'язку з «не-Я». Цей зв'язок забезпечує функціонування соціальних очікувань особистості;
- соціальні очікування особистості – це сукупність апробованих знань, інформація про себе, про власну поведінку, а також уявлення про те, як її сприймають інші, оцінюють, розуміють, а вона відповідно сприймає, оцінює і розуміє їх;
- соціальні очікування супроводжуються неймовірно великим емоційно-ціннісним навантаженням, яке залежить від внутрішніх регуляторів, що супроводжуються «тиском «Я», та зовнішніх регуляторів, які супроводжуються «тиском соціуму»;
- соціальні очікування є продуктом соціально-психологічної реальності: вони репрезентують реальність і в той же час виступають передумовою зміни

соціально-психологічної реальності, оскільки утворюють систему співставлень, стереотипів поведінки, стандартів порівняння;

- учасник взаємодії орієнтується не тільки і не стільки на дії інших учасників взаємодії, як на їх очікування певної поведінки з його боку;
- соціальні очікування особистості є процесом психічної регуляції поведінки, що забезпечується психологічною готовністю особистості до передбачуваного перебігу подій;
- соціальні очікування особистості передбачають регуляційний зміст поведінки та діяльності особистості, узгодження очікувань, надій, сподівань інших учасників взаємодії з власними думками, бажаннями, діями, врахування їх ймовірних реакцій та навпаки.

Людські взаємини є тим сприятливим соціальним полем, на якому найрельєфніше відображаються соціальні очікування, що відповідно здійснюють вплив на такі складові самосвідомості особистості, як самооцінка, домагання, рефлексивність. Володіння інформацією про соціальні норми, традиції, звичаї, релігійні, політичні вподобання значущих інших позитивно позначається на рівні сформованості соціальних очікувань і слугує тією стабільною когнітивною складовою, яка є визначальною у формуванні громадянської компетентності. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, опанування нових сфер діяльності впливають на змістові і динамічні характеристики когнітивної складової зокрема, і соціальних очікувань в цілому. Зміна рівнів сформованості соціальних очікувань відбувається завдяки постійній апробації отриманої інформації, виробленні нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукає людину до відповідних дій, вчинків, поведінки, діяльності.

Неочікувані вчинки, дії людини можуть сприйматися як щось негативне чи осудне. Неочікувані дії для інших учасників взаємодії є прогалиною інформації про дану людину чи ситуацію. Це в свою чергу створює прогалину у судженнях та оцінках, а саме є відсутнім емоційно-ціннісне навантаження. Останнє виключає ймовірні варіанти чи сценарії розвитку подій, які можуть народитися у людській уяві. Тому для оточуючих дії такого учасника взаємодії є неочікуваними. Звичайно, за змістом вони можуть бути як позитивні, так і негативні.

Соціальні очікування мають місце не тільки в спілкуванні, людських взаєминах, але і в конкретній діяльності. На їх зміст впливають контакти, стосунки, взаємини з іншими учасниками взаємодії, та особливим чином позначається успіх чи невдача людини в житті чи окремій діяльності. Низька оцінка себе, яка склалася в порівнянні з досягненнями, та низькі оцінки, що отримує людина від учасників взаємодії, зокрема значущих інших, є основою виникнення не тільки заниженої самооцінки в цілому, а й сприятливим полем для формування неадекватних соціальних очікувань. Негативний попередній досвід, низька самооцінка практично не можуть гарантувати об'єктивні соціальні очікування, оптимальний їх рівень, навіть в незнайомому середовищі, де спілкування і контакти відбуваються вперше. Завищена самооцінка спонукає до самовпевненості, відсутності критичності та самокритичності, очікування легкого результату, що призводить до невдач. Самооцінка здійснює регулятивний вплив на рівень сформованості соціальних очікувань через інтеріоризацію та екстеріоризацію самооцінних ставлень. Інтернальні процеси сприяють засвоєнню зовнішніх, соціальних зразків поведінки, групових норм, людських взаємин і трансформації їх у внутрішні психічні утворення, суб'єктивні уявлення, особистісні норми. Екстернальні процеси здійснюють зворотні перетворення. Ці два процеси – взаємоузгоджені, володіють високою регулятивною здатністю і кардинально впливають на змістові та динамічні параметри самооцінки на рівні сформованості соціальних очікувань.

Аналіз результатів дослідження дає підстави зробити такий **висновок**: самооцінка і соціальні очікування людини є двостороннім взаємоузгодженим механізмом взаємовпливів, який володіє визначальним впливом на формування громадянської компетентності особистості.

Список використаних джерел

1. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»).
2. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М. Й Боришевський. – К. : СКО «Беркут», 2000. – 63 с.